ЈЕЛЕНА

КРАЉИЦА
· МОНАХИЊА ·
СВЕТИТЕЉКА

ЈЕЛЕНА • КРАЉИЦА • МОНАХИЊА • СВЕТИТЕЉКА

ЈЕЛЕНА

КРАЉИЦА • МОНАХИЊА • СВЕТИТЕЉКА

ЈЕЛЕНА

КРАЉИЦА
МОНАХИЊА
СВЕТИТЕЉКА

Тематски зборник радова
посвећених краљици Јелени

Манастир Градац, 2015

САДРЖАЈ

Сестринство манастира Градац	Реч приређивача	7
Др Марија Копривица	„Држава" краљице Јелене Queen Helen's 'State' „L'État" de la reine Hélène	13
Др Владимир Алексић	Краљица Јелена и српски владарски поменици Queen Helen of Serbia and Rulers Commemorative Books La Reine Hélène et les listes des défunts parmi les souverains serbes	31
Др Борис Стојковски	Краљица Јелена и Угарска Queen Helen and Hungary La Reine Hélène et la Hongrie	41
Др Мирослав М. Поповић	Нови осврт на датовање писма–заклетве краљице Јелене дубровачком архиепископу, кнезу и општини A New Review on Dating Queen Helen's Letter - Oath to Dubrovnik Archbishop, Prince and Municipality Un Nouveau regard sur la datation de la lettre de prestation de serment de la reine Hélène à l'archevêque, au prince et à la municipalité de Dubrovnik	53
Др Катарина Митровић	Краљица Јелена и бенедиктинске традиције у Приморју Queen Helen and Benedictine Traditions in the Maritime Areas of the Serbian State La Reine Hélène et la tradition bénédictine dans les régions côtières	65
Младен Загарчанин	Манастир Ратац и краљица Јелена Ratac Monastery and Queen Helen Le Monastère de Ratac et la reine Hélène	85
Др Бранислав Цветковић Гордана Гаврић	Краљица Јелена и фрањевци Queen Helen and Franciscans La Reine Hélène et les franciscains	119
Др Драгиша Бојовић	Теологија љубави у „Житију краљице Јелене" Theology of Love in Life of Queen Helen La Théologie de l'amour dans l'Hagiographie de la reine Hélène	139
Мср Данијел Дојчиновић	Хагиографичност *Житија краљице Јелене* Hagiographicity of Life of Queen Helen Le Caractère hagiographique dans La Vie de la reine Hélène	151
Др Растко Јовић	Краљица Јелена: светитељство Истока и Запада Queen Helen: Holiness of East and West La Reine Hélène: la sainteté de l'Orient et de l'Occident	171
Др Светлана Пејић	Краљица и монахиња Јелена и црква Благовештења манастира Градац – цртице о даривањима Queen and Nun Helen and Annunciation Church of Monastery Gradac – Notes on Donations La Reine et religieuse Hélène et l'église de l'Annonciation de monastère de Gradac – une esquissedes offrandes	187

РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА

У жељи да што боље упозна ктиторку манастира Градац, с намером да јој укаже поштовање сразмерно њеном значају у историји српског народа, са осећањем дубоке захвалности за светињу коју нам је даривала и за пример светог живота којим нас надахњује, градачко сестринство, седамстоте године након упокојења Свете краљице Јелене, започело је приређивање зборника научних радова о њој.

Краљица Јелена је једна од најистакнутијих личности у српској историји у културном, дипломатском, просветитељском и црквеном погледу. О њеном животу нема много сачуваних података. Дошла је у Србију средином 13. века из владарске лозе неке од суседних земаља, да постане жена краља Уроша Првог и српска краљица. Била је мајка краљева Драгутина и Милутина. Као владар и мудри дипломата, велика ктиторка, просветитељка и заштитница сирочади и удовица, Јелена је током целог живота уживала поштовање суседних владара, православних и римокатоличких црквених великодостојника, властеле и сиромашног слоја српског народа.

Манастир Градац је сазидала као своје гробно место. Ова прелепа задужбина је израз њеног дугогодишњег искуства и посебног дара да повеже најбоље вредности различитих културних традиција, њеног умећа да у постојећим културама препозна оно што је истински вредно и да то иновативно унапреди.

Последње године свог живота Јелена је провела као монахиња. Свој плодоносан живот употпунила је дубоким покајањем и молитвено-аскетским усавршавањем. Њен летописац и савременик, архиепископ Данило Други, највећи део *Житија свете краљице Јелене* представља као њену дугу и темељну припрему за смртни час. Године 1314. краљица се упокојила, а три године касније Православна црква ју је као светитељку препознала и признала.

У науци постоји много недоумица у вези са Јелениним пореклом, породицом и њеном владарском дипломатијом у компликованим околностима српског средњовековља. Али чињеница да је ова жена остала у народу запамћена и дубоко поштована током протеклих седам векова говори о томе да је Јелена управо у том сложеном животном контексту умела да пронађе јединствена, мудра и хришћанска решења, која заврећују дубље проучавање и достојно величање. Сматрали смо да оно може да започне новим освртом на оно што нам је историја након њене смрти сачувала.

Да би краљичин плодоносан живот био осветљен у целости, у зборнику су сабрани радови из историје, археологије, књижевности, историје уметности и теологије. Они говоре о Јелени као великој хришћанки и ктиторки, о њеној држави и дипломатији, сарадњи са фрањевачким и бенедиктинским монашким редовима, о уметничкој посебности краљичиних задужбина, као и о књижевној и теолошкој лепоти њеног *Житија*. Иако овим зборником радова слика о Јеленином животу сигурно није потпуна, надамо се да је овај подухват макар један мали подстицај да се даљим истраживањима ова замисао до краја реализује.

Дубоко захваљујемо уредници зборника, свим ауторима и уваженим сарадницима, који су се с великим усрђем одазвали нашем позиву да учествују у овом пројекту. Такође, захваљујемо Министарству културе Републике Србије и Управи за сарадњу с црквама и верским заједницама при Министарству правде Републике Србије, без чије помоћи и подршке пројекат не би био реализован. Посебно смо захвалне Светој краљици Јелени, под чијим је будним покровитељством читав овај заједнички пројекат осмишљен, започет и њеном величању придодат.

Сестринство манастира Градац

QUEEN HELEN'S 'STATE'

The medieval 'States' were a form of separating the territory meant for donating to be governed by the leading family members or aristocracy. There was a senior – vassal relationship established between the rulers and the 'State' lords. Queen Helen received the first such territory to rule from her son Dragutin after May, 1277. Several entities stood out within Queen Helen's 'State': Trebinje, Zeta, Plav and the territories in the valley of the Ibar and Ras rivers. Queen's authority in Trebinje was verified in the archives of Dubrovnik. The borderline spread to the Dubrovnik hinterland and in Queen's 'State' there were some vineyards cultivated by the Republic's citizens. The standpoints of King Dragutin holding Uskoplje have been disclaimed, so it turns out that the whole land of Trebinje was governed by the Queen. Offering some suggestions for identifying the *Kotraža* toponym, we have investigated the matters of location where Helen could have issued the Chart to Dubrovnik *on Kotraža.* Coastal towns had a considerable degree of autonomy, but they definitely admitted Queen's rule. The latest research has proven that Queen Helen abandoned the properties in Zeta and Trebinje in 1306. Those territories were bestowed on young King Stefan so as to distinguish him as the future heir to the throne. Queen spent the last years of her life in her estates in the central parts of the Serbian State. The court was in the place of Brnjaci. Queen's properties in Plav were verified by the Dečani chrysobulls. There were most probably two parishes under her authority in the Ibar valley: one in the upper stream section with Brnjaci and Banjska Bishopric and the other in the middle stream section with the Monastery of Gradac. Apart from that, Queen possessed some land in Ras. When she was about to die, Queen held the Council attended by the Bishops of Raška and Banjska, which indicates that their seats were in Helen's 'State'.

Key words: 'state', Queen Helen, Trebinje, Zeta, Ibar, Ras, Gradac

LA REINE HÉLÈNE ET LA HONGRIE

Dans cette recherche, nous avons considéré des liens multiples de la reine Hélène avec la Hongrie. Un aspect important évoqué dans l'historiographie concerne les liens entre la reine Hélène et les dynasties hongroises ainsi que la partie hongroise de son ascendance. L'auteur de cette recherche a voulu enrichir cette thèse à travers certaines références bibliographiques peu utilisées tout comme des sources qui pourrait éclaircir certains points concernant les liens proposées entre la Hongrie et la reine et la sainte serbe. Acceptant la thèse de Gordon McDaniel, l'auteur a élucidé les origines des parents de la reine Hélène venant de la famille Saint-Omer, mais aussi les rapports entre la grand-mère de la reine Hélène, la princesse hongroise Marguerite-Marie, et le territoire de Syrmie d'aujourd'hui. Il est possible que la reine Hélène ait joué un rôle important dans le rapprochement de Serbie et de l'Empire de Nicée et la grande alliance contre le prince d'Achaïe, dont on a vu l'apogée dans la bataille de Pélagonia en 1259.Selon la Chronique de Morée, les Serbes et les Hongrois y ont combattu. L'autre ensemble de questions que l'auteur souhaite montrer traite les liens de la reine Hélène avec sa belle-fille, la princesse hongroise Catherine. Selon l'hagiographie de la reine, ses belles-filles Catherine et Simone sont parties en une sorte de pèlerinage sur la tombe de la sainte reine peu après son décès. Nous allons proposer un contexte plus large de ce chapitre de l'hagiographierédigée par saint Danilo II, archevêque et écrivain serbe.

Mots-clés: reine Hélène, Hongrie, famille Saint-Omer, famille Ange, princesse Catherine

стићима на пресјецима зеленоплавих линија.[32] И уломак обода калотасте здјеле украшене изнутра ћелијастим орнаментом осликаним браон бојом датује се у трећу четвртину вијека. По рубу равно засјеченог обода здјеле тече вијенац осликан црном или тамнобраон бојом (сл. 7, бр. 6).[33] Позни тип протомајолике XIV вијека израђиван је у Барију, па је и добио име *Bari type* (сл. 7, бр. 2, 5). То су дубоки или плитки тањири с косо извученим ободом, одијељени од калотастог реципијента плитким ребром. Украшени су низовима повијених линија у виду врежа, осликаних браон, црвеном и зеленом бојом.[34]

Међу налазима керамике типа RMR можемо издвојити шоље, здјеле и плитке тањире са осликаним биљним, геометријским или хералдичким орнаментима. Сви налази углавном се датују у крај XIII и почетак XIV вијека (сл. 7, бр. 1, 3, 4, 7, 8, 10, 13, 14, 25, 26).[35] Од осталих типова трпезних посуда XIII–XIV вијека из-

Слика 8. Архајска мајолика (maiolica archaica), 14. вијек

Слика 17. Здјела типа San Bartolo, прва половина 14. вијека

[32] Исто, 19.
[33] Riavez, *'Atlit-Protomaiolica*, T I, nn 56.
[34] Zagarčanin, *Stari Bar. Keramika*, 44 (kat. 42, 147).
[35] Dufournier, Flambard, Noye, *A propos de céramique "RMR"*, fig. 7, 2-S, fig. 8, 1SA; Zagarčanin, *Stari Bar. Keramika*, 43 (kat. 210, 211, 217).

Др РАСТКО ЈОВИЋ
доцент
Православни богословски факултет, Београд
rjovic@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 929.731 Јелена, српска краљица

КРАЉИЦА ЈЕЛЕНА: СВЕТИТЕЉСТВО ИСТОКА И ЗАПАДА

АПСТРАКТ | *Описујући живот краљице Јелене, архиепископ Данило користи сличне мотиве које раније налазимо код Светог Саве, у његовој „Служби Светом Симеону". Изгледа да њена личност стоји раме уз раме са Светим Савом и Светим Симеоном. Овакво поређење нам поставља мноштво изазова и отвара питања чиме је то краљица Јелена заслужила да буде светитељка, зашто се за њу користи метафора „светилник отачаству" и тако бива упоређена са утемељивачима српске државности и духовности. Да бисмо дошли до одговора, покушаћемо да одгонетнемо њену личност у контексту богословља, али и да кроз то одгонетање вреднујемо на један другачији начин наше устаљено поимање Цркве као конзервативне у негативном значењу те речи. Света краљица је жива икона која нам је потребна да буде „светилник" и данас како бисмо појмове које познајемо изнова откривали и тумачили.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ | светилник, Царство Божје, литургија, сиромашни, Градац, римокатоличанство, православље, крштење, светитељство

◆

Преподобни оче... по смрти својој у отачаству
ти пут показа царевима,
небески човече,
земаљски анђеле,
светилниче отачаству ти...
Бодро изволе божанствено послати
Светлост спасења нама
Који у ноћи зла незнањем држани бејасмо.
Показа свима да будемо синови светлости и дана...
Славу непокрадљиву, богатство неисцрпно, мудри,
Врлину примивши, речима украсив,
Сазнањем просветли ум
Из кога чудеса светла шаљу се, оче блажени... (Служба Светом Симеону)[1]

Овим речима је Свети Сава описао Светог Симеона, уносећи посебно речи о чуду светлости која се шаље свету. Свети Симеон и Свети Сава представљају темеље државности и изразе светости. Неће бити довољно епитета којима бисмо могли исказати и описати све оно чиме су нас задужила ова двојица светитеља. У њима су се сабирале личности монаха, епископа, владара, политичара, дипломате и књижевника.

[1] Свети Сава, *Сабрана дела*, пр. Т. Јовановић, СКЗ, Београд 1998, 193, 209, 213.

Јелена – краљица, монахиња, светитељка
Тематски зборник радова посвећених краљици Јелени

Издавач:
Манастир Градац

Рецензенти:
Проф. др Синиша Мишић, Филозофски факултет Београд
Проф. др Драгиша Бојовић, Филозофски факултет Ниш
Проф. др Радомир Поповић, Православни богословски факултет Београд
Доц. др Владимир Алексић, Филозофски факултет Ниш
Доц. др Дејан Радичевић, Филозофски факултет Београд
Др Катарина Митровић, научни сарадник, Филозофски факултет Београд

Превод резимеа на енглески:
Сања Корићанац

Превод резимеа на француски:
Јована Миловановић

Лектура и коректура:
Проф. др Дијана Црњак

Фотографије:
Светлана Дингарац,
(све осим: фотографија на стр. 2, Горан Вељковић)

Дизајн:
Драган Пешић
Сестринство манастира Градац

Припрема за штампу:
Ајова

Штампа:
Grafostil, Крагујевац

Тираж: 700

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

929.731 Јелена, српска краљица(082)
271.222(497.11)-523.6-9(082)
726.71(497.11)(091)(082)

ЈЕЛЕНА - краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени / [уредник Катарина Митровић ; фотографија Светлана Дингарац, Горан Вељковић]. - [Брвеник] : Манастир Градац, 2015 (Крагујевац : Grafostil). - 198 стр. : илустр. ; 40 cm
Тираж 700. - Стр. 7-8: Реч приређивача / Сестринство манастира Градац. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Summaries ; Résumés.
ISBN 978-86-909951-5-8
1. Сестринство манастира Градац (Брвеник)
a) Манастир Градац - Историја - Зборници b) Јелена, српска краљица - Зборници (око 1236-1314)
COBISS.SR-ID 220222988

МАНАСТИР ГРАДАЦ

ЈЕЛЕНА • КРАЉИЦА • МОНАХИЊА • СВЕТИТЕЉКА